

*А.І.Павко
(Київ)*

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ Й ОРГАНІЗАЦІЇ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ ТА НАДДНІПРЯНЩИНІ наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: ПОВЧАЛЬНИЙ ДОСВІД ІСТОРІЇ

На етапі розвитку незалежної самостійної Української держави вітчизняні історики розгорнули активне дослідження, творче вивчення актуальних різнопланових проблем минулого країни. Одним із свідчень позитивних змін в українській історіографії останніх років є широке залучення вченими архівних джерел, невідомих раніше матеріалів, розробка нетрадиційних, оригінальних версій окремих періодів минулого, об'єднання творчих зусиль представників вітчизняної й діаспорної науки. Проте новітні праці дослідників також не позбавлені певної упередженості. Відомий англійський учений Норман Девіс у цьому зв'язку зазначав, що «добрі історики повинні зізнаватися в своїй обмеженості. Найгіршими істориками є ті, що уявляють себе вільними від будь-яких упереджень» [1].

Потрібно підкреслити, що на зміну періоду романтичного сприйняття вітчизняного минулого, його популяризації дослідниками прийшов час урівноваженого розгляду фактів, узагальнення і теоретичного осмислення величезного фактичного матеріалу на нових методологічних засадах та створення справді наукової концепції історії України.

Зазначимо, що надмірне захоплення вченими історичними джерелами створило нову диспропорцію у вітчизняній історіографії, коли, з одного боку, значно зростає кількість фактографічних розвідок, а з іншого - практично відсутні узагальнюючі праці з вузлових питань минулого України. Тому проблема історичного синтезу стала однією з центральних теоретико-методологічних проблем, що вимагають концентрації творчих зусиль усієї спільноти науковців.

Фрагментарно окреслені нами окремі тенденції новітнього історіографічного процесу повною мірою відбилися й на дослідженнях з політичного минулого України кінця ХІХ – початку ХХ ст., яке є важливим елементом створення концепції вітчизняної історії, побудованої на нових методологічних засадах.

Характерною рисою сучасного етапу розвитку історіографії стало критичне переосмислення дослідниками національної політичної історії, створення ними ґрунтовних, позбавлених ідеологічних кліше праць з минулого основних партій і організацій України. Вітчизняна історіографія поступово заповнює «білі плями» в історії політичних рухів Східної Галичини й Наддніпрянщини, відновлює щодо них об'єктивну правду. Свідченням цього є поява низки кваліфікованих монографічних досліджень, наукових розвідок, підручників.

Вибір вірних шляхів дослідження минулого політичних партій та організацій України у зазначений період вимагає насамперед чіткого усвідомлення тих факторів, що визначають актуальність цієї проблематики, ґрунтовного, критичного аналізу основних історіографічних етапів вивчення корінних питань історії краю, пошуку новітніх теоретико-методологічних підходів до їх висвітлення.

Дослідження маловідомих сторінок політичної історії України кінця XIX – початку XX ст., комплексний аналіз вітчизняних і інонаціональних партійних угруповань, які діяли в той період у Наддніпрянщині й Наддністрянщині, стали одним з перспективних напрямків наукового пошуку вчених. Створення з використанням новітнього теоретико-методологічного інструментарію узагальнюючих, синтетичних праць з історії політичних партій та організацій України кінця XIX – початку XX ст. є нагальним завданням нової генерації дослідників.

Слід сказати, що важливою домінантою політичної стадії українського визвольного руху кінця XIX – початку XX ст., крім усвідомлення ним ідеї відновлення державності – самостійної або автономної, необхідності реформування тодішнього ладу, боротьби за владу, стало утворення національних партій спочатку на теренах конституційної Галичини, а згодом в умовах підпілля й у Наддніпрянській Україні.

Історичний досвід свідчить, що перші вітчизняні партії, які виникли на межі XIX – XX ст., відіграли вирішальну роль у національному самоутвердженні українців, стали могутнім ферментом їх політичної структуризації. Логічним завершенням процесів емансипації українців у Росії та Австро-Угорщині, виходу національних рухів на суспільну арену було формування партійно-політичних систем й Наддністрянщині і в Наддніпрянщині. Їх виникнення і становлення стало важливою ознакою модернізації громадського життя в цих краях, його еволюції у напрямку європейських демократичних тенденцій.

Вироблення програм та платформ, постійне їх удосконалення і коригування, наявність організаційної мережі, соціальної бази для проведення громадської діяльності, здійснення відповідної стратегії й тактики у визвольному русі, перманентна внутріполітична боротьба та співробітництво українських партій є сутнісними характеристиками національних угруповань у Східній Галичині й в Наддніпрянщині на межі XIX і XX ст. У структурному відношенні до їх складу входили як українські, так й інонаціональні угруповання: партії, товариства, об'єднання. Так, політична система, яка сформувалась у австрійській Україні на межі XIX – XX ст. налічувала близько 10 національних партій та організацій. До складу ж відповідної системи російської України входило понад 20 останніх. У ролі інонаціональних політичних утворень виступали російські (30) й польські (4) партії та об'єднання. Ця специфіка структури політичних систем України віддзеркалювала дуалізм національного партійного життя наддніпрянських і галицьких українців.

Потрібно підкреслити, що російські ліворадикальні і ліберально-демократичні партії завдяки привабливості для соціального електорату їх програмних положень, активній агітаційно-пропагандистській роботі, розгалуженій організаційній мережі мали більш значний вплив на суспільне життя Наддніпрянщини, ніж польські угруповання у Східній Галичині.

Комплексний, інтегральний підхід до вивчення історії політичних партій і організацій в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. передбачає порівняльний аналіз основних тенденцій становлення останніх, їх програмних заasad, теоретичної та практичної діяльності.

Спільною рисою партійно-політичних систем в австрійській та російській Україні стало те, що процес їх виникнення й становлення мав історично закономірний характер і був викликаний глибокими прогресивними зрушеннями в соціально-економічній, культурній та суспільній сферах у модерністську добу, був опертий на досвід і традиції національно-визвольного руху. Потрібно звернути увагу також на те, що утворення українських партій у Наддніпрян-

щині було викликано також кризою політичної системи Російської імперії.

З нашої точки зору, формування партійних систем розпочалося наприкінці XIX ст. Воно було пов'язане зі створенням політичних товариств («Народна Рада» в Східній Галичині, «Братство тарасівців» у Наддніпрянщині). Останні не тільки стали першими зародками національного партійного життя, а й розпочали відлік становлення політичних систем у Східній Галичині та в Наддніпрянщині. Проте зазначені товариства належали до різних політичних таборів. Якщо програма «Народної Ради» заклала підвалини ідеології націонал-демократизму, центрizmu у партійному русі, то програмні засади «Братства тарасівців» репрезентували появу націонал-радикальної, самостійницької течії в ньому.

Українські політичні товариства, об'єднання, групи самостійницького, соціал-демократичного і ліберального спрямувань у Наддніпрянщині стали історичними й ідейними попередниками майбутніх національних партій та організацій.

Їх виникнення було обумовлене також значним ідеологічним і організаційним впливом російських партійно-політичних структур. Взаємодія українських та російських угруповань ліворадикального й ліберального напрямків наприкінці XIX – на початку XX ст. стала важливою ознакою національно-політичного руху в Наддніпрянщині. Натомість у Східній Галичині відбувався перманентний процес протистояння українських та польських партій.

Однією із спільних закономірностей політичних систем в австрійській та російській Україні стало те, що утворення нових національних партій значною мірою було викликано еволюційними процесами в середині їх структур. Формування українських партій з програмних, ідеологічних і організаційно-політичних питань не тільки прискорювала процес творення майбутніх угруповань, а й визначала структурні зміни у політичних системах, їх динамізм. Потрібно мати на увазі, що еволюційні процеси в середовищі українських партій у значній мірі були обумовлені розколами, амбітністю та нетолерантністю їх лідерів.

Досить часто внутрішні суперечки між ними мали дріб'язковий, несуттєвий характер і відволікали здорові політичні сили від вирішення нагальних практичних завдань.

Характерною особливістю партійних систем Східної Галичини й Наддніпрянщини була досить напружена атмосфера теоретичних дискусій, ідеологічної та організаційно-політичної боротьби як у середовищі національних угруповань, так і між собою.

Поряд з цим в українських політичних таборах пробивали собі дорогу консолідаційні тенденції, які знаходили своє втілення у проведенні тактики спільних дій, компромісів. Більшу прихильність до останньої, глибше розуміння її значення у політичних процесах виявили українські партії австрійської України.

До загальних закономірностей політичних систем Східної Галичини та Наддніпрянщини слід віднести й той фактор, що першими в цих регіонах виникли партії ліворадикальної орієнтації. Саме вони і стали своєрідною матрицею, матір'ю для наступних партійних структур. У підросійській Україні - це Революційна українська партія (РУП), а в підавстрійській – Русько-українська радикальна партія (РУРП). Ці перші національні політичні угруповання стали родоначальниками кількох інших структур, а їх члени – засновниками майбутніх партійних утворень.

Основна ідейно-політична проблема, над вирішеннями якої працювали

практично всі українські партії, полягала у першочерговості розв'язання соціального й національного питань. На жаль, практично останні не знайшли оптимального балансу між цими принципово важливими аспектами політичного руху. Нерідко вони ігнорували взаємозв'язок між розв'язанням соціально-економічних та політичних проблем. Зауважимо також, що ставлення до національного питання значною мірою визначало вектор практичної політики партійних угруповань. Українські партії Східної Галичини висунули більш радикальні вимоги в сфері національного питання у порівнянні з наддніпрянськими.

Якщо останні здебільшого не виходили за межі вимог автономії в складі багатонаціонального державного утворення, то провідні партії Східної Галичини внаслідок внесення коректив у свої програмні положення перейшли на спільну платформу політичної самостійності України.

Оскільки стояли на ґрунті самостійності й соборності України, це відкривало шлях до порозуміння між ними та формування широкої політичної коаліції у краї. Однак консенсусу між українськими партіями Наддніпрянщини не було досягнуто через значну відмінність їх програмних засад і через відсутність конструктивізму в їх відносинах. Політичне порозуміння й взаємодія між національними партіями та організаціями були відсутні й на загальноукраїнському рівні, що пояснювалося різними умовами діяльності наддніпрянських й наддністрянських угруповань. Ця обставина стала серйозною перепорою для координації важливих громадсько-політичних акцій та заходів у межах усього українського простору. Об'єднувало партійні утворення обох регіонів ставлення до парламентаризму. Вони розглядали його в Україні не як самостійне явище державного життя, а як похідне від загальнофедеративного (австро-угорського чи російського) парламентаризму. В зв'язку з цим успіхи національних партій у парламентських виборах були незначними і малопомітними.

Попри нехтування українськими партійними угрупованнями соціально-економічних проблем історичний досвід засвідчує, що цим питанням все-таки більше уваги приділяли вони у Наддніпрянщині.

Важливе місце в стратегії й тактиці останніх посідало зокрема аграрне питання. На початку ХХ ст. всі революційні партії Російської імперії суть його зводили, як правило, до наявності гострої суперечності у суспільстві в сфері земельних відносин на ґрунті малоземелля основної маси рядових хліборобів та надмірної концентрації землі у великих поміщиків. Хоча кожне з лівих партій цих угруповань висувало свою аграрну програму, проте всі вони виходили з того, що ліквідувати селянське малоземелля можна було лише на основі примусової конфіскації поміщицьких, державних, удільних, монастирських земель та додаткового наділення ними селян. Однак реальна дійсність виявилася набагато складнішою, ніж, на перший погляд, цілком логічні рекомендації ліворадикалів. Експропріація поміщицьких та інших земель лише створювала вигляд простого вирішення аграрного питання. Проте суть його – економічний аспект комплексної земельно-селянської проблеми – не обмежувалася лише малоземеллям. Її корінь полягав у тому, що основним гальмом у розвитку аграрної галузі були пережитки феодалізму у вигляді екстенсивних форм сільськогосподарського виробництва. Це підтверджувалося й тим фактом, що наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в розвинутих країнах світу землі на душу населення було набагато менше ніж у Росії та Україні, але інтенсивна система землеробства давала можливість пристойно жити, й аграрне питання не стояло так гостро. Розв'язати остан-

не можна було лише низкою заходів економічного, соціального, політичного, правового, національного і культурного характеру. Слід сказати й про те, що переважна більшість українських партій ігнорувала органічний зв'язок між національним та селянським питаннями.

Як бачимо, українські ліворадикальні партії ні угруповання, поставивши неправильний діагноз щодо вирішення аграрної проблеми, тим самим уповільнювали процес формування і політичної свідомості українського селянства. Разом з тим, щоб останнє могло стати основою національного руху, його належало організувати насамперед політично.

Слід зазначити, що більш економічно обґрунтованими й демократичними були аграрні програми, розроблені політичними партіями ліберальної орієнтації. Проте в умовах царської Росії вони не могли бути реалізовані.

Через наявність легальних умов діяльності українські партії Наддніпрянщини, на відміну від наддніпрянських, мали порівняно стабільну, міцну організаційну будову й пустили більш глибоке коріння у відповідні соціальні структури. В умовах демократичного політичного режиму у Східній Галичині домінувала партія центристського спрямування – УНДП. У Наддніпрянщині ж при досить обмеженому характері легальних умов діяльності, демократичних свобод енергетику політичного поля визначали в основному ліворадикальні партії.

Незважаючи на певний вплив національних угруповань на суспільно-політичні процеси в австрійській і російській Україні, громадське життя у Східній Галичині та в Наддніпрянщині не виробило все-таки моделі такої партії, яка б прагнула, за словами С.Єфремова, «...охопити всіма сторонами життя людини, висловити всі потреби економічні, політичні та культурні у конкретних межах того національного гранту, з якого ми вийшли» [2]. Жодна з українських політичних структур так і не стала безпосереднім виразником та представником інтересів величезних мас українського трудового населення.

На відміну від партійної системи російської України, в її австрійській частині були угруповання, які репрезентували національно-консервативний політичний напрямок з певним релігійним забарвленням. Це зокрема створене у 1896 р. політичне товариство «Католицький русько-народний союз», який на початку ХХ ст. трансформувався в Християнську суспільну партію під проводом О.Барвінського. Коментуючи факт створення нового партійного угруповання партії у Східній Галичині, газета «Рада» писала: «Об'єднуються духовні і урядові елементи, перейняті клерикально-консервативним духом, для того щоб мати організований вплив на громадське життя» [3]. В свою чергу часопис «Руслан», пояснюючи консервативний характер цієї політичної партії, вказував на прагнення її «зберегти все давнє, оскільки воно добре і корисне для народу» [4].

Наявність таких своєрідних структур у Східній Галичині свідчило про значну вагу в громадському житті краю греко-католицького духовенства, а також про широку соціальну базу партійного руху й наявність більш різноманітного політичного спектру національних угруповань у порівнянні з наддніпрянським регіоном. На відміну від Східної Галичини, консервативні елементи серед українського громадянства Наддніпрянщини виявилися нездатними до створення власної політичної партії чи організації. Замість того щоб прилучитися до національного руху, зайняти у ньому певне місце та врівноважити соціальні вимоги ліворадикальних партій, українське панство на початку ХХ ст. пов'язало свою політичну долю з російськими реакційно-монархічними системами.

Потрібно підкреслити, що партійно-політична структуризація суспільства на межі ХІХ – ХХ ст. мала важливе значення в історії України, в її ретроспективному поступі. Незважаючи на значну віддаленість у системі історичних координат, новітні процеси відродження української багатопартійності, ідеологічного й організаційного плюралізму мають певні риси спільності з тим часом. Становлення політичних партій і організацій в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. розпочиналося з “чистого аркуша”, відбувалося через дискусії з програмних питань, динамічну напругу ідеологічної та організаційної диференціації, конкурентної боротьби за власну соціальну базу, національний ареал свого впливу.

Глибоке, дійсно наукове, об’єктивне відтворення історичного досвіду політичних процесів у Східній Галичині й у Наддніпрянщині в зазначений період може стати методологічним ключем для розуміння суті, змісту та спрямувань відповідних проблем сучасності, корисним надбанням партій і організацій незалежно від їхньої соціальної орієнтації.

Вивчення історичного досвіду формування й функціонування партійних систем України у кінці ХІХ – на початку ХХ ст., виявлення їхніх загальних та особливих рис сприятиме утвердженню в суспільній свідомості думки про те, що своєчасне розв’язання політичних конфліктів, подолання фатальних розколів між елітою і народом, готовність до розумних тактичних компромісів, консолідація національно-демократичних сил у межах єдиного простору України є важливим гарантом від повернення відповідних національних угруповань на протореній у минулому їхніми попередниками шлях.

Об’єктивний, неупереджений аналіз історії партій Наддніпрянщини й Галичини відкриває можливість для формування в громадян України сучасної політичної культури, демократичного світогляду, національної самосвідомості.

Злободенність цього завдання пов’язана також і з тим, що процес розбудови Української держави вимагає від її творців та народних мас високого рівня політичної культури й відповідальності. На жаль, ці проблеми різними партійними угрупованнями, їхніми лідерами, державними діячами, просто пересічними громадянами вирішуються переважно незадовільно. Доводиться констатувати, що вагомий історичний досвід діяльності партій на межі ХІХ і ХХ ст. залишається маловідомим та невикористаним навіть тоді, коли у нових умовах Української незалежної держави гостро стоїть питання формування розбудови національної свідомості, політичної освіти й культури. В той же час досвід історії кінця ХІХ – початку ХХ ст. нерідко є камертоном важливих проблем вітчизняної багатопартійності.

Незважаючи на певні досягнення у дослідженні зазначеної наукової проблеми варто, на наш погляд, продовжити і водночас поглибити комплексне вивчення політичних партійних угруповань Східної Галичини й Наддніпрянщини кінця ХІХ – початку ХХ ст. Одним з пріоритетних напрямків такого наукового пошуку фахівців могла б стати підготовка узагальнюючого монографічного дослідження, присвяченого історіографії вивчення українських партій та організацій модерної доби. Грунтовного дослідження також вимагають питання становлення й діяльності національних політичних угруповань на інших хронологічних відрізках історичного етапу, окресленого початком ХХ ст. В даному разі мова йде про міжреволюційний період (1907 – 1917 рр.) та період національно-демократичної революції (1917 – 1920 рр.), які були позначені зміною ідейних парадигм українських партій і організацій, перегрупованням у політичних таборах, трансформацією партійних систем у Східній Галичині та в Наддніпрянщині. Ак-

туальним завданням для науковців залишається написання вузівського кваліфікованого підручника, в якому було б об'єктивно відтворено історичний шлях, пройдений українськими партіями від часу їх зародження до зникнення з політичної арени на початку 20-х рр. ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Грицак Я.* Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ – ХХ ст. – К., 1996. – С.9.
2. *Єфремов С.* З громадського життя на Україні. – К., 1907. – С.76.
3. Рада. – 1911. – 25 іюня (5 липня).
4. Основні задачі і змагання «Християнсько-суспільного сторонництва» // Руслан. – 1912. – 7 марта (23 лютого).